

devanj v prvi Jugoslaviji bi bilo koristno nadaljevati izdajanje sejnih zapisnikov ljubljanske in mariborske oblastne skupščine 1927-1928 ter banskega sveta Dravske banovine 1931-1941. Izid zapisnikov sej poprevratnih slovenskih vlad 1918-1921, ki je doslej najboljše objava arhivskih virov za slovensko zgodovino med vojnama, je za takšno nadaljevanje dela soliden temelj in spodbuda. Ob tem naj poudarimo, da so dosedanje znanstveno-kritične izdaje virov za zgodovino Slovencev v prvi Jugoslaviji pokazale svojo uporabnost za raziskovalno delo in za krepitev zgodovinskega spomina širše javnosti.

Miroslav Stiplovshek

Dokumenti organov in organizacij narodno-osvobodilnega gibanja v Sloveniji. Za objavo pripravile: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Metka Gombač, Marija Oblak - Čarni. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2001, knj. 8: julij 1943, 197 strani

Osma knjiga edicije Dokumentov organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji je izšla skoraj štirideset let po prvi knjigi te zbirke virov, ki je vključno do sedme knjige imela naslov Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Mislim, da je štirideset let le takšna obletnica, da kaže kaj povedati o nastanku te edicije zgodovinskih virov. Bil sem namreč navzoč pri njenem porajanju in se še marsičesa spominjam.

Zamisel o potrebi objavljanja t.i. političnih dokumentov NOB je nastala v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki so ga ustanovili junija 1959. Do takrat je slovenski oddelek Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA objavil že šest zvezkov svojega Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, del VI – borbe v Sloveniji. Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, ki so ga vključili v novi inštitut, pa je že objavil prvo knjigo Zbornika fotografskih dokumentov iz narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji in pripravljaj že drugo. Takšno že utečeno objavljanje zgodovinskih virov iz vojnega časa je takrat inštitut spodbudilo k začetku objavljanja političnih ali t.i. civilnih dokumentov narodnoosvobodilnega gibanja. Ker so približno takrat nastali inštituti za zgodovino delavskega gibanja ali za sodobno zgodovino tudi v drugih jugoslovanskih republikah in tudi takšen zvezni inštitut, je nastala tudi zamisel o skupni jugoslovanski objavi takšnih virov.

Dobro se spominjam sestanka v zveznem inštitutu v Beogradu, ki ga je takrat vodila Milka Minić, soproga jugoslovanskega zunanjega ministra. Sestanek pa je vodil Pero Damjanović, poznejši glavni in odgovorni urednik Zbranih del Josipa Broza-Tita. Pokazal nam je že pripravljen osnutek enotne opreme knjig, to je "jedinstvene korice". Več kot o tem smo razpravljali o vsebini edicije virov. Medtem ko sem se jaz

zaradi obilice izvornih arhivskih dokumentov zavzemal le za njihovo objavo, so bili iz nekaterih drugih inštitutov na primer skopskega in sarajevskega, tudi za objavo povojnega spominskega gradiva, saj bi drugače – tako so zatrjevali – imela ta edicija pri njih le po eno knjigo za vse vojno obdobje. Razšli smo se brez sklepov in ne spomnim se, da bi bil o tem še kakšen sestanek v Beogradu. Vemo pa, da je zvezni inštitut za sodobno zgodovino kasneje (od leta 1985 dalje) objavil kar več knjig edicije Dokumenti centralnih organov KPJ, NOR i revolucija (1941-1945).

Po omenjenem sestanku v Beogradu smo doma sklenili, da gremo "po svoje", ne oziraje se na druge, in je drugi zgodovinski oddelek, ki sem ga vodil v letih 1961-1964, kmalu dokončal pripravo prvega zvezka. Edicijo smo takrat krstili za Dokumente ljudske revolucije. Ne vem, od kod je ravno v letih 1961 (dvajseta obletnica vstaje) in 1962 prišla pobuda ali morda kar zahteva, da so namesto izraza narodno-osvobodilni boj ali ob njem začeli uporabljati izraz ljudska revolucija, in nekaj muzejev, na primer v Beogradu, Ljubljani, Celju, Slovenjem Gradcu, preimenovali v muzeje revolucije ali ljudske revolucije. Opremo edicije je inštitut zaupal arhitektu Vlastu Kopaču, ki je takrat opremljal tudi druge inštitutske in muzejske publikacije.

V mojem oddelku smo takrat načrtovali, da bomo vsako leto pripravili en zvezek, in to z dokumenti od marca 1941 do 8. septembra 1943, ko je objava dokumentov po kronološkem sistemu še mogoča in smiselna. Prve tri zvezke smo pripravili kolektivno Tone Ferenc, Miroslav Luštek kot glavni urednik, Davorin Jeršek, Ferdo Fischer in Terezija Traven skupaj z arhivistkama Marijo Oblak-Čarni iz arhiva inštituta in Rozalijo Lukman iz arhiva CK ZKS. Naj pripomnim, da so predvidevali, da se bo zgodovinsko gradivo iz arhiva CK ZKS po ustanovitvi inštituta vključilo v arhiv inštituta, vendar je zaradi nezaupanja nekaterih funkcionarjev CK ZKS, med njimi predvsem Ivana Mačka-Matije, ostalo pri starem in je imel CK ZKS svoj Zgodovinski arhiv, ki ga je dolga leta vodila omenjena arhivistka, udeleženka NOB. Iz arhivskega fonda CK KPS je posredovala uredništvu gradivo in tudi mnogo podatkov za pojasnila. Že omenjeni drugi zgodovinski oddelek je takrat pripravil tudi nekaj zvezkov slovenskega dela omenjenega zbornika vojaških dokumentov iz okupacije in NOB, objavo korespondence Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča iz jeseni 1942 in razprave ter drugo za objavo. Vendar so bili finančni, tehnični in drugi razlogi tisti, ki so povzročili, da so prvi štirje zvezki kljub opravljeni pripravi izhajali v razmaku dveh let, torej v letih 1962, 1964, 1966 in 1968.

Četrto knjigo je omenjeni oddelek inštituta pripravil takrat, ko sem inštitut že zapustil. Uspešno delo tega oddelka je med sodelavci prvega zgodovinskega oddelka zbujalo zavist, v inštitutu pa so se zaradi odsotnosti takratnega ravnatelja (ostal je namreč še vedno profesionalni podpredsednik SZDL Slovenije) in nestanovitnosti njegovih pogledov na značaj inštituta in njegove naloge začela trenja. Navedel bom nekaj odlomkov iz tri strani in pol dolgega pisma takrat-

nega ravnatelja predsedniku centralnega komiteja ZKS z dne 2. septembra 1964, ki ima naslov Kdo je Tone Ferenc. Ocenjuje ga takole: "Po vključitvi v Muzej 1957/Vključil se je 1. 12. 1956 – op. T. F./ je opustil vsako družbeno aktivnost ter se posvečal izključno stroki. Marksistične literature ni spremljal in se ni, razen kar je bilo na osnovni org. ZK, zanimal za tekoče politične tekste. Vnašanje političnih, idejno marksističnih stališč v delo IZDG, je ocenjeval za nekvalificirano vmešavanje v znanstveno delo. /.../ Upiral se je sodobni organizaciji teamskega dela, sprejemu novega kadra /Beri: odloženih aktivistov v inštitut – op. T. F./ in ubijal voljo za delo pri partizanskem kadru, kar ga je na IZDG – sposobnejšega je itak izrinil. /.../ Osnovna organizacija ZK na IZDG mu ni bila kos, ker do enega leta nazaj ni načejala političnih problemov. /.../ To poročilo pošiljam v vednost z željo, da nevtralni faktorji sodijo o delu in obenem ugotove, ali je res, kar posredno trdi T. Ferenc (ki pa ni sam), da delo na IZDG ne steče, ker CK pošilja vanj svoje komisarje, ki ovirajo delo. Sodim, da je IZDG izrazito politična institucija, ki mora z uporabo marksistične znanstvene metode postaviti naše zgodovinske metode na nove osnove, seveda ne sam, temveč v smotrni kooperaciji z vsemi inštituti za družbene vede in Visoko politično šolo. /Kje je univerza? – Op. T. F./ S svojim delom se mora vključiti v našo publicistiko, revijalni tisk itd., ne pa ostajati izoliran v slonokoščinem stolpu navidezne znanosti." V takšnih razmerah smo torej začeli pripravljati in izdajati edicijo, katere osmo knjigo tu predstavljam.

V začetku priprav na objavljane političnih ali civilnih dokumentov iz NOB se je pred nas postavljalo resno vprašanje, ali objaviti veliko večino pomembnih dokumentov in iz njih na zahtevo njihovih avtorjev izpustiti kakšen stavek (takrat je od njihovega nastanka poteklo komaj dvajset let), ali pa se zaradi zahteve po izključni celovitosti dokumentov, ki se objavljajo, omejiti le na t.i. politično neproblematične vire. Presodili smo, da je za zgodovinske ugodneje objaviti čimveč pomembnih dokumentov, pa čeprav se iz nekaterih kaj izpusti, in seveda označiti, koliko se izpušča in zakaj. Pri tem je šlo predvsem za kakšen dokument iz Zgodovinskega arhiva CK ZKS. Razlog za takšno objavo je bil tudi ta, da se v dokumentih, ki so zlasti v letih 1941-1943 zaradi okupacije nastajali v strogi tajnosti, pri njihovi pripravi za objavo razrešijo številna ilegalna imena, ki jih uporabniki sami ne bi mogli razrešiti, zlasti ne po izumrtju partizanske generacije. Zato bo treba na koncu poslednje knjige te zbirke, katere prvi del se konča z 8. septembrom 1943, dodati izpuščene stavke iz posameznih dokumentov.

Od petega zvezka dalje nadaljnjih zvezkov te edicije ni več pripravljaval zgodovinski oddelek inštituta, temveč arhivisti iz inštitutovega arhiva in iz Zgodovinskega arhiva CK ZKS, večinoma Marija Oblak-Čarni in Rozalija Lukman, v poslednjih treh knjigah tudi Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek in Metka Gombač.

Medtem ko je prvi zvezek te edicije virov zajemal dokumente iz obdobja celega leta, in to od marca 1941 do marca 1942, so nadaljnji zvezki zajemali doku-

mente iz obdobja nekaj mesecev, poslednja knjiga pa že iz enega samega meseca, to je iz julija 1943. Število doslej objavljenih dokumentov v tej ediciji je kar veliko, in to 1324 na 3926 straneh, in ko bo z naslednjim, to je devetim ali desetim zvezkom prvi del te edicije končan, bo imel okoli 1500 dokumentov.

V četrti zvezek Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji bi morale priti še 105 dokumentov, ki so v njem samo označeni, ne pa tudi objavljeni. Objavljeni so namreč v zborniku Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, ki ima tudi svojo zgodovino.

Mirno lahko rečemo, da je Slovenija tista, ki je iz vojnega časa 1941-1945 objavila največ dokumentov. Ne gre namreč zanemariti devetnajstih zvezkov dokumentov vojaškega značaja, več kot petih zvezkov okupatorjevega gradiva v njegovem jeziku itd. Le škoda, da inštitut za novejšo zgodovino, ki je pripravo in objavo edicije političnih ali civilnih virov iz NOB od vključno osmega zvezka dalje zaupal Arhivu Republike Slovenije, ni uresničil programa objave dokumentov iz protirevolucionarnega tabora na Slovenskem.

Osmi zvezek Dokumentov organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji, ki je s spremenjenim imenom nadaljevanje Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji, ima 141 dokumentov iz julija 1943, in to na 497 straneh. Pripravile so ga arhivistke Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, Marija Oblak-Čarni in Metka Gombač, vse dobre poznavalke arhivskega gradiva, saj sta dve vodili in dve še vodita arhive. Član uredniškega odbora pa je poleg navedenih tudi arhivist Vladimir Kološa. Način objave dokumentov je tudi v tej knjigi enak kot v prejšnjih: dokumenti si ne glede na njihove avtorje sledijo po časovnem zaporedju nastanka. Dodani so seznam kratic, kazali osebnih in zemljepisnih imen, stvarno kazalo in kazalo vsebine. Ker od poslednjega zvezka te edicije virov poteklo že dvanajst let in se je spremenilo njeno ime, je uredniški odbor v začetku knjige objavil tudi ustrezno uvodno besedo.

Glede na avtorje dokumentov ima ta zvezek dokumente vseh ravni organov narodnoosvobodilnega gibanja, to je od centralnega komiteja KPS in izvršnega odbora OF do okrožnih komitejev in enega rajonskega komiteja KPS ter okrožnih odborov OF, komitejev Zveze komunistične mladine in množičnih protifašističnih organizacij – Slovenske protifašistične ženske zveze in Zveze slovenske mladine. Medtem ko je CK KPS zastopan s 15 dokumenti, je izvršni odbor OF skupaj s pismi svojih članov in poročili svojih inštruktorjev zastopan kar s 43 dokumenti, med katerimi so tudi zapiski vsebine štirih sej IOOF (13., 17., 22. in 28. julija). Od 15 pisem članov izvršnega odbora OF jih je največ (11) napisal Zoran Polič Sokolom v ljubljanskem poverjeništvu IO OF. Ob okrožnicah, navodilih, odloku in proglasu izvršnega odbora OF je tudi njegovo poročilo vrhovnemu plenumu OF z dne 21. julija. Če upoštevamo še druge osrednje organe iz narodnoosvobodilnega gibanja – ZKM, ZSM in SPŽZ, glavni štab NOV in POS ter Osrednjo gospodarsko komisijo, ki imajo skupaj 8 dokumentov, znaša skupno število dokumentov iz slovenskega centra NOB v tej

knjigi 67, torej le nekaj manj od polovice.

Nekaj več od polovice v osmi knjigi objavljenih dokumentov izvira torej iz pokrajinskih, okrajnih (na Primorskem), okrožnih in rajonskih komitejev KPS in odborov OF. Glede na takratno partizansko politično-teritorialno delitev slovenskega narodnega ozemlja, je največ (28) dokumentov iz okrožij Dolenjske in Notranjske, eden manj jih je iz Primorske, manj (18) jih je iz Gorenjske, le eden je iz Koroške in prav nobena ni iz Štajerske in Prekmurja. Večina dokumentov je torej iz južnega dela Slovenije, v čemer se do neke mere (ponavljam: do neke mere) zrcalita tudi politična in vojaška moč narodnoosvobodilnega boja v tistem času. Medtem ko ima partizanska vojska konec julija 1943 v južni Sloveniji že sedem brigad, nima v severni še nobene, kajti prvo – Štajersko ali Šlandrovo so ustanovili avgusta 1943. Zrcali pa se tudi moč okupatorjevega političnega, policijskega in raznarodovalnega pritiska, ki je bil najhujši ravno na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju.

V tem zvezku virov se bolj kot v dosedanjih zvezkih zrcalijo dogodki, ki so pretresali južno Evropo in imeli tudi svetovni pomen. Gre predvsem za izkrcanje britanske in ameriške vojske na Siciliji (10. julija) in za padec fašizma v Italiji (25. julija). O teh dogodkih poročajo okrožnice in navodila osrednjih organov narodnoosvobodilnega gibanja, njihova prizadevanja za odtegnitev vaških straž od italijanskega okupatorja in tudi od njihovega vključevanja v četništvo Draže Mihailovića, ki je ravno julija 1943 svojo glavno silo preneslo iz Polhograjskih Dolomitov na Dolenjsko. Gre tudi za odtegotanje slovenskih moških okupatorjevi mobilizaciji v nemško vojsko ter za njihovo vključitev v partizansko vojsko. Precej vodstvenih ukrepov je že v perspektivi skorajšnjega zloma Osi Rim – Berlin, ki lahko v južni Sloveniji pripelje do velikih in usodnih političnih ter vojaških pretresov. Zato je osrednje vodstvo NOB začelo ustanavljati partizanske brigade tudi v drugih slovenskih pokrajinah – v Gorenjski in Štajerski – z osredotočenjem vseh brigad na Dolenjskem in Notranjskem in njihovo vključitvijo v prvi dve slovenski partizanski diviziji (malo pozneje imenovani 14. in 15. divizija NOV in POJ). Posledica prihoda britanske vojaške misije v Slovenijo konec junija 1943 in zatem prihajanja zavezniške vojaške pomoči slovenskim partizanom na Dolenjskem in Notranjskem – tudi že s topništvom – je tudi velik, vendar neuspešen napad navedenih divizij na okupatorjevo posadko v Žužemberku. Iz istega dne kot ustanovitev omenjenih slovenskih partizanskih divizij – z dne 13. julija – je tudi predlog izvršnega odbora OF za spremembe v glavnem štabu NOV in POS, ki jih je potrdil vrhovni štab NOV in POJ.

V organizacijskem pogledu je najpomembnejši ukrep ustanovitev Osrednje gospodarske komisije pri IO OF, ki mu je nato z večjimi ali manjšimi časovnimi zamiki sledilo ustanavljanje pokrajinskih, okrožnih in rajonskih gospodarskih komisij kot tehničnih teles pri političnih in oblastnih organih narodnoosvobodilnega gibanja na večini slovenskega ozemlja. Kot kaže, bo zanimiv tudi naslednji zvezek te edicije, katerega do-

kumenti bodo najbrž še bolj izražali pripravlanje partizanskih dejavnikov na usodne septembrske dogodke.

Tone Ferenc

Božo Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije (I. del: Opozicija in oblast). Arhivsko društvo Slovenije, Viri št. 17, 2002, 244 strani

Izid prve knjige dokumentov o procesu demokratizacije in poti do osamosvojitve Slovenije v osemdesetih in v začetku devetdesetih let prof. dr. Boža Repeta je nova potrditev prizadevanj uredniškega odbora edicije Viri pod vodstvom glavnega urednika prof. dr. Franceta M. Dolinarja, da pomembne in zanimive vidike novejših zgodovine Slovencev omogoči strokovni in širši javnosti spoznati tudi neposredno prek izbranih virov. Poudarimo naj še drugo odliko te zbirke Arhivskega društva Slovenije, in sicer da od leta 1990 v njej redno izide vsako leto vsaj ena knjiga in ima tudi v tem pogledu posebno mesto v izdajanju virov za novejšo slovensko zgodovino. Ob Repetovem delu pa naj opozorimo še na publikacijo viš. znan. sod. doc. dr. Jurija Perovška, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929) iz leta 1998 in s tem na zanimivo dejstvo, da so tako v ediciji Viri prek dokumentov predstavljeni pogledi različnih slovenskih političnih subjektov na problematiko položaja Slovenije in vprašanja demokratizacije v prvem desetletju obstoja jugoslovanske države, z obravnavano zbirko virov pa v zadnjem desetletju druge Jugoslavije. Osamljene zahteve po asimetričnem oziroma celo konfederativnem ustavnopravnem položaju posameznih nacionalnih oziroma zgodovinskih enot, posebej Slovenije, v prvem obdobju jugoslovanske države, so konec osemdesetih let v procesu njenega razpadanja postale ne le dominantna opozicije in pozicije, temveč so se radikalizirale v zahtevo po slovenski državnosti z izvirno suverenostjo, ki ne bo podrejena jugoslovanski. Še posebej je pomembno, da so z arhivskimi in drugimi viri osvetljena prelomna dogajanja v zgodovini Slovencev, kakršna sta brez dvoma njihov vstop v jugoslovanski državni okvir in osamosvojitve, kajti prav interpretacije takšnih ključnih zgodovinskih dejanj so večkrat različne, objave dokumentov pa omogočajo bralcem oblikovati njihovo lastno presojo.

Božo Repe je z dolgoletnim preučevanjem virov za problematiko demokratizacije in osamosvojitve Slovenije postal njihov najboljši poznavalec, po temeljitem hevrstičnem delu pa je ob desetletnem jubileju samostojnosti Republike Slovenije napisal tudi dve temeljni deli: Slovenci v osemdesetih letih v zbirki Zgodovinskega časopisa (2001) in Jutri je nov dan s podnaslovom Slovenci in razpad Jugoslavije. Po njunem izidu se je odločil, da bo skoraj izključno z arhivskimi viri osvetlil problematiko demokratičnih in